

Onbekend maar niet vergeten

Meld je aan voor onze nieuwsbrief om op de hoogte te blijven van
de nieuwste boeken van Ambo|Anthos uitgevers via
www.amboanthos.nl/nieuwsbrief.

Sybilla Claus &
Carina van Leeuwen

Onbekend maar niet vergeten

Hoe een forensisch rechercheur
onbekende doden identificeert

Ambo|Anthos
Amsterdam

ISBN 978 90 263 4596 8

© 2019 Sybilla Claus en Carina van Leeuwen

Omslagontwerp Studio Jan de Boer

Omslagillustratie © Enrique Ramos/Shutterstock

Foto Sybilla Claus © Werry Crone

Foto Carina van Leeuwen © Yasmijn Tan

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

Inhoud

	Voorwoord door Femke Halsema	7
	Inleiding	9
1	Op zoek naar een identiteit	23
2	Een vulkaan die Izalco heet	36
3	Leermomenten, tegenvallers en successen	49
4	Het spoor	68
5	RECONSTRUCTIE: Polen	84
	<i>'Ik heb nooit zoveel gelachen als met hem'</i>	
6	Minimaal DNA-spoor verraadts straks uiterlijk	101
7	RECONSTRUCTIE: Frankrijk	122
	<i>'Hij was geen slechte jongen'</i>	
8	Zeldzame vingerafdrukpatronen leveren sterker bewijs	136
9	RECONSTRUCTIE: Spanje	153
	<i>'Hij was een beetje een dromer'</i>	
10	Isotopen: je bent wat je eet en drinkt	165
11	RECONSTRUCTIE: Duitsland	180
	<i>'Liever een einde met lijden, dan lijden zonder einde'</i>	
12	Een gezichtsreconstructie maken is of je iemand leert kennen	195
13	Kanawa: een verborgen parel	207
14	Baby's	221
15	Terugkijken voor de toekomst	234
	<i>'Eenzame uitvaart'</i>	251

Voorwoord

Als burgemeester en beschermvrouw van de Amsterdamse Nomen Nescio's ben ik verheugd dat het boek *Onbekend maar niet vergeten* verschijnt. Het geeft een inkijk in de wereld van de recherche en de inspanningen die worden gedaan om deze mensen, die in de anonimiteit zijn gestorven, weer een naam te geven. De reconstructies van hun levens uit de mond van hun geliefden benadrukken het belang van identificaties.

Jarenlang was er amper aandacht voor de groep van honderd mensen die in de hoofdstad onder onbekende, vreemde of gewelddadige omstandigheden om het leven zijn gekomen. Gelukkig heeft het coldcaseteam daar verandering in gebracht. Het doet de titel van dit boek recht, het team heeft hen op de kaart gezet. Inmiddels is er een helder landelijk protocol voor NN'ers en voor vermiste personen ontwikkeld.

Het belangrijkste is dat het team meer dan dertig onbekende doden een naam heeft gegeven. Hun nabestaanden konden daardoor na jaren van vermissing aan verwerking beginnen.

Ik maak graag van de gelegenheid gebruik om hier de politie Amsterdam, en het coldcaseteam in het bijzonder, een pluim te geven voor hun volhardendheid en vastberadenheid om ook aan deze zaken aandacht te geven.

Gelukkig is het aantal niet-geïdentificeerden sinds 2010 enorm afgenomen. Dat komt door betere opsporingsmethodes en maatschappelijke veranderingen. Ook daarover leest u in dit boek.

Op de laatste rustplaats van de onbekende doden, op Sint Barbara, voelen nabestaanden en belangstellenden een verbinding. De titel *Onbekend maar niet vergeten* staat op de gedenksteen daar. Sinds kort ligt er zelfs een grafmonumentje voor een van de geïdentificeerden, met de tekst: JE BENT NIET ALLEEN.

De vele identificaties motiveren om door te gaan met het ‘thuisbrengen’ van de resterende onbekende doden. In Amsterdam, en elders in Nederland.

Door meer openheid bij de politie en toegenomen publiciteit voor de onbekende doden is het publiek gaan meeleven. Het is een onderwerp dat velen raakt. De successen met identificaties en de groeiende aandacht voor NN'ers stemmen tevreden. Ik hoop, met de auteurs, dat dit boek bijdraagt aan meer kennis van, begrip voor en betrokkenheid bij het onderwerp.

Femke Halsema,
burgemeester van Amsterdam

Inleiding

De rechercheur

Verscholen tussen hoge struiken, aan het eind van een smal pad op begraafplaats Sint Barbara in Amsterdam, staat een klein roodstenen gebouw. Een hoge stoep leidt naar een donkergroene deur. In dit administratieve hart van de begraafplaats staat een imposante eiken kast. Fraai bewerkt aan de buitenkant, maar de echte rijkdom staat erin: rijen boeken met een leren of een gemarmerde kartonnen kaft met letters en jaartallen in gouden opdruk.

De eerste boeken dateren van begin negentiende eeuw waarna ze oplopen tot heden. De met potlood en liniaal getrokken lijnen vormen kolommen. De tekst is handgeschreven met zwarte inkt in klassiek schoonschrift. Alles wat van belang is staat er: de naam van de overledene, de datum, in welk graf de dode ligt en op welke van de drie dieptes. Ook de onbekende doden van Amsterdam staan er sinds de negentiende eeuw in beschreven. Het zijn Nomen Nescio's, de naamlozen; in politieargon NN'ers. NN'ers zijn van alle tijden en worden ook al eeuwen zo geregistreerd. Die uit de achttiende eeuw zijn te vinden in het gemeentearchief in een in leer gebonden boek, ooit wit van kleur, met de titel *Haaldoden*. Dit *Doode Boek* stamt uit 1777 en is opge-

maakt door ambtenaren voor de burgemeester en de hoofdofficier. Het zijn de doden die – ook toen al – frequent in de grachten onherkenbaar kwamen bovendrijven. Het boek geeft bij zo'n onbekende dode – indien mogelijk – een beschrijving van haar of zijn kleding en uiterlijk. Soms werd een stukje van de kleding zelfs vastgespeld in het boek in de hoop dat iemand dat ooit zou herkennen.

Een cold case uit 1999, een jonge vrouw die vermoord in een klikobak in het water is gedumpt, is de reden dat ik, forensisch rechercheur Carina van Leeuwen, in 2007 op Sint Barbara kom. Het betekent de start van een zoektocht naar de identiteit van NN'ers, een bijzondere categorie 'koude zaken'. Het is een ontdekkingstocht die tot de dag van vandaag voortduurt.

Cold cases spreken tot de verbeelding. Denk maar aan al die films en tv-series, waarin hooggehakte rechercheurs zaken van dertig jaar oud tevoorschijn halen. Achter op een stoffige plank in een donker archief staat stevast een smetteloos witte doos, waarin het volledige dossier, de foto's én de sporen zitten. Alles verkeert in onberispelijke staat, zodat de zaak in precies vijftig minuten kan worden opgelost. Deze veelbekeken series hebben bijgedragen aan de toenemende populariteit van het forensisch onderzoek en cold cases, ook in Nederland.

Als forensisch rechercheur in het coldcaseteam van de politie Amsterdam ben ik sinds 2006 dagelijks bezig met ernstige onopgeloste zaken zoals moord, doodslag en zedendelicten. Coldcaseonderzoek doen is als reizen door de tijd. Het gaat veelal om zaken die zich meer dan tien, twintig jaar geleden hebben afgespeeld. De maatschappij zat toen anders in elkaar, juridische mogelijkheden waren soms beperkter, evenals de technieken die de politie ter beschikking stonden. Die witte dozen in stoffige archieven bestaan niet. Elke zaak is een nieuwe reis en

steeds moet ik me afvragen: Hoe was de situatie destijds? Hoe en waar legden we de zaken toen vast? Zijn de originele foto's er nog? Hoe gingen we toen om met sporen en waar zijn die gebleven? Welke forensische technieken stonden ons toen ter beschikking en hebben we die ook toegepast? Is er iets wat we daar nu aan kunnen toevoegen?

1988 is een belangrijk jaartal, want moordzaken van vóór die tijd zijn verjaard. Dat betekent dat de dader niet meer vervolgd kan worden. Zelden besteden we tijd aan die oude zaken, want er zijn er nog veel waarbij we de dader wel kunnen laten vervolgen. Er zijn veel onopgeloste misdrijven, heel veel. Vanaf 1988 gaat het om ruim zevenhonderd zaken, alleen in Amsterdam.

Elk dossier heeft een nummer bestaande uit een reeks cijfers die verwijzen naar afdelingen en politiebureaus die soms allang niet meer bestaan. Maar achter die cijfers gaat een mensenleven schuil dat meestal door geweld is beëindigd. Daarmee is het een verhaal dat niet af is, niet voor het slachtoffer en niet voor de nabestaanden. Er is geen recht gedaan. Op veel van die dossiermappen staat een foto van het slachtoffer. Ik ken hun gezichten, al heb ik ze nooit ontmoet. Levendige gezichten van jonge mensen, oude mensen, blond, donker, dik, dun. Ik ken ook hun dode gezichten, vastgelegd nadat ze weggerukt waren uit het leven. En ik ken hun naam. Hun verwanten en vrienden kunnen namens hen en voor hen spreken, aandacht vragen bij politie, justitie, de media. Zij hebben een stem.

Tussen al die rijen mappen staat een aantal dat afwijkt en buiten de grote groep cold cases valt waarover ik hiervoor sprak. Het zijn geen zaken die we kennen uit de media, het zijn niet de langlopende zaken of de successen. Dit is een speciale groep waar op de rug van de map wel een foto staat, maar geen naam. De foto's zijn vaak gruwelijk, de gezichten onherkenbaar. Het zijn de dossiers van de onbekende doden, van de mensen die

niet zijn geïdentificeerd. Zij zijn de Nomen Nescio's van de laatste dertig à veertig jaar. NN'ers hebben geen geschiedenis en hun verhaal is onvoltooid. Het zijn deze doden die me bijzonder aan het hart gaan.

Wanneer Nederlanders ergens ter wereld betrokken raken bij een ramp waarbij meerdere dodelijke slachtoffers vallen, wordt alles uit de kast gehaald om de lichamen te identificeren en te repatriëren. In mijn vijf jaar als lid van het Landelijk Team Forensische Opsporing heb ik – onder andere bij de vliegcrash in Tripoli, Libië in 2010 – ervaren hoe groot de betrokkenheid, de inzet en de niet-aflatende inspanning is van de rechercheurs en de deskundigen bij het Nederlands Forensisch Instituut om zelfs het kleinste botdeel te identificeren. Kosten noch moeite worden gespaard om de lichamen terug te brengen naar huis en, als het kan, toonbaar te maken voor de nabestaanden, zodat zij waardig afscheid kunnen nemen. En het liefst zo snel mogelijk, want onzekerheid is verschrikkelijk.

Voor het opsporen, bergen en identificeren van slachtoffers uit de Tweede Wereldoorlog heeft de Bergings- en Identificatiedienst van de Koninklijke Landmacht al meer dan zeventig jaar 'zorgplicht en ereschuld'. De dienst wil oorlogsslachtoffers een naam geven en hun families informeren. Ze oordeelt niet over 'goed' of 'fout' gedrag. Respect staat centraal. Ook de International Commission on Missing Persons, een wereldwijd opererende organisatie in Den Haag, zet zich in om slachtoffers van conflicten, oorlog, schending van mensenrechten, rampen en georganiseerde misdaad te identificeren of terug te vinden.

Hoe anders is dat wanneer een individu ergens in Nederland dood wordt gevonden en de politie de identiteit niet op snelle en redelijk eenvoudige wijze kan vaststellen. Omdat iemand onher-

kenbaar is, geen identiteitspapieren bij zich draagt, haar of zijn vingerafdrukken geen hits genereren en niemand zich meldt die diegene mist. Wanneer er geen aanwijzingen meer zijn, is er wel weer een andere, nieuwe zaak die onze tijd als rechercheurs op-eist. Dan stoppen de inspanningen, de zaak wordt gesloten en begraven we een onbekende dode en, uitzonderingen daarge-laten, blijft iemand voor altijd een Nomen Nescio; een NN'er in een graf met een nummer.

Maar wie waren die mensen? Wat heeft ertoe geleid dat ze zijn geëindigd zonder naam? Wie mist hen? Er moet toch iemand zijn die op ze wacht? Wie zijn hun ouders, hebben ze zussen, broers, kinderen? Wie zoekt hen? Ze zijn bij ons onbekend, maar thuis beslist niet vergeten. In Amsterdam hebben ruim negen-tig onbekende doden sinds de jaren tachtig op verschillende begraafplaatsen hun laatste rustplaats gekregen. Amsterdam trekt migranten, toeristen, vluchtelingen, vrijbuiters en geluks-zoekers. Allemaal op zoek naar avontuur, vrijheid, veiligheid of een nieuwe toekomst. Dat gaat niet altijd goed. In de jaren tachtig en negentig telde Amsterdam een groot aantal drugs-doden. Later kwam het fenomeen bolletjesslikkers in opmars en dat werd de nodige 'muilezels' fataal. In de grachten verdrin-ken zo nu en dan toeristen, al dan niet onder invloed van alco-hol en drugs.

Anderen sterven met opzet. Zij zijn vermoord of maken een einde aan hun leven, ver weg van huis. Iedereen die zonder iden-titeitspapieren stierf en met de technieken uit die tijd niet ge-identificeerd kon worden, is als onbekende dode begraven. Met een klein aantal rechercheurs van het coldcaseteam van de Poli-tie Amsterdam proberen we sinds 2010 deze onbekende doden hun naam terug te geven, vaak met succes.

De boeken in de eiken kast van de familie Degenkamp, al drie generaties beheerder van begraafplaats Sint Barbara, vormen de ruggengraat van het project Onbekende doden. Hier vinden we snippers informatie waarmee we verder kunnen, bijvoorbeeld de dag waarop de dode is gevonden. Soms staat er zelfs een naam van een rechercheur bij, of het bureau waar de zaak in behandeling was. De familie Degenkamp is vanaf het begin bereid geweest om met ons deze uitdaging aan te gaan.

Want een uitdaging was en is het om in periodes van schaarste bij de politie recherchecapaciteit en geld los te krijgen om onbekende doden te identificeren. Want wie mist hen? En, zeker als het geen misdrijf is, wat is het belang? Het is een veelgestelde vraag die ik steeds weer moet beantwoorden.

Het heeft tijd, geduld en overtuigingskracht gekost om iedereen die toestemming moest geven op één lijn te krijgen. Regelmatig belde ik met de Degenkamps om te vertellen dat we nog niet van start mochten en om te vragen of ze alsjeblieft de graven niet wilden ruimen. Hun vertrouwen in mijn belofte dat ik terug zou komen en hun uitstekende administratie hebben er toe bijgedragen dat we geïdentificeerden in veel gevallen terug konden geven aan hun familie.

Inmiddels hebben we 34 NN'ers geïdentificeerd. Hun dierbaren hoeven niet meer te zoeken, niet meer te wachten. Die successen zijn te danken aan nieuwe technieken en aan een betere samenwerking tussen de vele partners in dit proces, maar vooral aan ieders volhardendheid.

In 2018 benaderde journalist Sybilla Claus van dagblad *Trouw* ons team. Zij stelde voor het leven van een geïdentificeerde dode te reconstrueren. Dat leidde uiteindelijk tot het idee om samen dit boek te schrijven.

Mijn aandeel over onze inspanningen is geschreven vanuit mijn herinneringen en gesprekken met mijn vaste maat in dit onderzoek, rechercheur Willem Doorn. Daardoor is het ongetwijfeld niet volledig en zeker niet perfect. Soms zijn plaatsen en namen veranderd of weggelaten ter bescherming van de betrokkenen of in het belang van de nog niet opgeloste zaak.

Dit boek is niet bedoeld om kritiek te leveren op hoe in voorgaande jaren onderzoek gedaan werd. Met de kennis van nu is dat al te makkelijk. We hebben evenmin een glazen bol. Wie weet wat over tien jaar mogelijk zal zijn? Misschien blijkt dan wel dat we het nu heel anders hadden moeten vastleggen en aanpakken.

Dit bijzondere project heeft door de jaren heen veel (tijdelijke) deelnemers gekend: collega's die voor een lange of kortere periode bij het coldcaseteam waren gedetacheerd, stagiairs, rechercheurs die inmiddels met pensioen zijn of overleden, maar ook mensen van externe instanties.

Al hun namen noemen is niet mogelijk, het zouden er te veel worden. Zie het daarom als symbolisch dat het aantal mensen die ik niet noem bijna gelijk is aan het aantal naamlozen die we een naam proberen te geven. Ik heb geen passend dankwoord.

De grote hoeveelheid dossiers, de lastige, soms ogenschijnlijk onoplosbare zaken, de gruwelijkheid en zinloosheid van de dood hebben me niet ontmoedigd. Ze hebben me juist vastbesloten gemaakt om te doen wat we kunnen. Niet op te geven, nooit. Niemand heeft op de verlanglijst voor het leven staan: bolletjes slikken, een moord plegen, zelfdoding, vermoord worden. Oordeel niet over hen die dit overkwam, over hun voor ons soms onbegrijpelijke keuzes, maar voel. Voel het verdriet, de wanhoop van hun verwanten. Stel je voor dat iemand van

wie je houdt verdwijnt en je geen idee hebt waar je moet zoeken. Dag na dag, week na week, jaar na jaar wachten, zoeken en hopen. Dan komt op een dag het bericht dat zij of hij niet meer in leven is. Is het verdriet minder intens als dat is veroorzaakt door keuzes die wij niet begrijpen of zelfs afkeuren? Maakt dat de liefde voor degene die gemist wordt minder, het gemis minder erg, het verdriet niet legitiem? Daarom: oordeel niet, maar voel mee.

De journalist

Zo begon dit boek voor mij, Sybilla Claus: ik lees een bijzonder interview in mijn favoriete stadskrant *Het Parool*. Op de bijbehorende foto staan twee rechercheurs – een kleine vrouw en een grote man – die op de mooie, kleine begraafplaats in mijn buurtpark vertellen over hun werk met de onbekende doden van Amsterdam. Hun verhaal dendert mijn hart in. Ik ben op slag verkocht.

Gerechtigheid voor onbekende doden in massagraven in Rwanda, de Balkan, Cambodja of waar dan ook, heeft mij altijd gefascineerd. Het minste wat je kunt doen voor slachtoffers en nabestaanden is hun identiteit vaststellen. Forensisch antropologen en rechercheurs die zich daarmee bezighouden doen in mijn ogen heel belangrijk en zelfs een beetje jaloersmakend werk.

Ineens blijken bij mij om de hoek al jaren tientallen onbekende doden begraven te liggen op Sint Barbara. Gelukkig zijn er twee rechercheurs die daar geen genoegen mee nemen. Ik hou van dit duo voordat ik ze ooit gezien heb.

Hoe trots kun je zijn op dit land, waar politiemensen tijd vrijmaken om onbekende doden van zo lang geleden terug te brengen? Naar hun familie, vriendinnen en vrienden. In buurlanden, maar net zo goed ver weg: tot op de Braziliaanse vlaktes en in de Albanese heuvels.

De Nederlandse politie krijgt er vaak van langs in de publieke opinie, maar in hoeveel landen begint de politie een speciaal project om ongestrafte moorden op tientallen prostituees uit de jaren tachtig en negentig alsnog op te lossen? Waar elders bestaat ons al ruim twintig jaar duidelijk zichtbare 'Roze in Blauw'? Waar is er zoveel aandacht en gerechtigheid voor zwakkere groepen zoals onbekende doden, sekswerkers en LHBT-Q'ers? Dat is voor mij Nederland op zijn sterkst.

Als ik na zestien jaar op de buitenlandredactie en tientallen reizen naar verre streken en afgelegen crisisgebieden overstap naar de redactie binnenland, weet ik het wel. Een interview met deze coldcaserechercheurs staat bovenaan mijn ideeënlijst. Ik ben benieuwd naar wat hen drijft en wil meer weten van hun werk met de NN'ers.

'Maak een reconstructie van het leven van een van die onbekende doden,' reageert mijn chef.

Die suggestie valt in goede aarde bij Carina en na overleg ga ik om te beginnen op zoek naar de achtergrond van een van de overledenen, een Fransman. Ik vertrek met een redactieauto naar Frankrijk in het spoor van Laurent Delelis, die in 1996 verdronk in een breed kanaal bij mij om de hoek. Het onderzoek resulteert in een lang artikel in de bijlage van *Trouw*. Gelukkig is er bij lezers veel interesse voor achtergrondverhalen die uit de doeken doen waar en waarom het mis kan gaan. Verhalen over juist die mensen, wier stem zelden te horen is. De reacties op dit bijzondere verhaal van een heel gewone Franse jongen die het niet redt in het leven zijn louter positief en vragen om meer.

Carina stelt na mijn Franse roadtrip voor samen een boek te schrijven over haar zoektocht naar de identiteit van de onbekende doden van Amsterdam. Ik twijfel geen seconde: dit wordt

een bijzonder avontuur. Ik zal levens van doden die eindelijk een naam hebben gekregen reconstrueren, meerdere collega-rechercheurs spreken en praten met de officier van justitie die aan cold cases verbonden is. Om het boek actueel te maken en lezers breder te informeren wil ik bovendien experts interviewen over de nieuwste opsporingsmethodes die er mede toe geleid hebben dat veel meer doden die aanvankelijk onbekend zijn, toch worden geïdentificeerd.

In het afgelopen speur- en schrijfjaar gebeurt er iets wat ik niet had voorzien; er spint zich voor mij een haast tastbaar web tussen de doden en de levenden dat steeds weer samenkomt op Sint Barbara. Alsof het mijn achtertuin is, stel ik daar de onbekende doden voor aan vrienden: ‘Kijk, dit is de Sloterplababy. Dit is de Karthuizerbaby. Helemaal achterin liggen de volwassenen van Carina.’ Ik bezoek de plekken in de stad waar Laurent, Paco, Christine, Łukasz, Piotr, Zyra en de baby’s zijn gevonden. Die zijn bijna allemaal op nog geen 3 kilometer van mijn flat. Vaak kom ik erlangs bij een buurtwandeling of fietsend op weg naar de krant. Naarmate ik meer van hen weet, worden ze voor mij burens, Amsterdammers, zelfs een soort familie. In deze stad die steeds gemengder wordt, kunnen er best wat ‘geesten’ bij.

Het spinrag weeft zich door heel Europa, via Frankrijk, Spanje, Duitsland, Oostenrijk en Polen naar Albanië. De doden komen zelfs uit Brazilië, Ivoorkust, Kameroen, China, en tonen dat Amsterdam altijd een internationale stad is geweest. Een aantal hoofdpersonen uit dit boek ligt vlak bij elkaar begraven. Łukasz Żurad houdt de wacht vlak naast het monument met de inscriptie ONBEKEND MAAR NIET VERGETEN. In het rijtje naast hem ligt Christine Schöntauf, de eerste die een eigen steen krijgt, met een tekst erop die voor alle onbekende doden bestemd is. Want ook haar Duitse dochter voelt een sterke verbondenheid met de

anderen op dit veldje. Iets verder ligt de Albanese Zyra Hida. Laten we hopen dat haar moordenaar ooit tegen de lamp loopt.

Datzelfde hoop ik vurig voor een andere dader, als ik in april weer bij zo'n goedkope, door de gemeente betaalde, kist met een laagje fineer in eikenkleur zit in de aula van Sint Barbara. Het witte boeket is even prachtig als altijd. Ik zie bekend gezelschap: de derde generatie Degenkamp, de ervaren mannen van het gemeentelijk Team Uitvaarten, een dichter van dienst van de stichting Eenzame Uitvaart, politiemensen, een dame van het uitvaartcentrum, de dragers met hun lange zwarte jassen. Gelukkig zijn er ook onbekende gasten, maar minder dan ik verwacht had.

De kist is eigenlijk te groot want wij begraven slechts de romp van een onbekende vrouw. Zij is in januari gevonden in een dure rolkoffer aan de rand van het IJ, haar feestelijke jurk intact. Dankzij de nieuwe DNA-test weten we dat haar ogen blauw waren, haar haren bruin, ook al is haar hoofd op dat moment nog spoorloos. De dichter van Eenzame Uitvaart spreekt, over *'de vernietsing van je zijn. Van iemand werd je niemand, zelfs je naam maalden ze fijn.'* Maar van wegwerpartikel maken wij haar op Sint Barbara weer mens. *'Ik vertegenwoordig degenen die van haar houden en van wie zij hield,'* verklaart een Amsterdammer na afloop zijn komst, bij de koffie zonder cake. Zo simpel is het. Niet alleen ik voel het web. Gelukkig spinnen steeds meer harten en handen draden tussen onze onbekende doden, ons levenden en de nabestaanden.

Wat me nog steeds erg raakt, is de gedachte aan de Poolse vader die telefonisch hoort dat zijn jonge zoon Piotr na vele jaren eindelijk is geïdentificeerd in Nederland en zegt: *'Ik kom er nu aan. Ik kom hem halen.'* De man stapt direct in zijn oude brik, rijdt de hele nacht door om Piotr op Sint Barbara op te zoeken, hem te la-

ten cremeren en daarna mee terug te nemen. Een andere Poolse ouder heeft daar geen geld voor, zij moet het met een foto doen.

Wie zijn deze mensen? Hoe hebben zij hun drama doorstaan? Het ontmoeten van de nabestaanden vind ik intens, emotioneel en verrijkend: dat ze mij zo dichtbij laten komen is hartverwarmend. Diverse families willen niet meewerken: de pijn blijft na alle jaren te rauw, of is eindelijk onder een breekbaar laagje toegedekt. Hun beslissing is even begrijpelijk als die van de nabestaanden die juist wel hun visie op het verleden willen delen. Deze ouders, zussen, broers, dochters en zonen hebben steun aan de interviews. De aandacht doet hen goed. Soms hebben ze weinig over dat einde gepraat en komen herinneringen hortend en stotend boven. Familieleden kijken elkaar daarbij aan voor steun. Soms is het onderwerp nog steeds taboe en smooit de een de ander als die eindelijk wil spreken. Wat opvalt is dat velen zelfs na de identificatie blijven zoeken naar een verklaring.

We praten vele uren met elkaar: chronologisch, in cirkels en weer terug. We delen drankjes, Hollandse koekjes en lokale maaltijden. Ik neem een hotel in de buurt en de volgende ochtend praten we weer lang verder, soms in het Frans, een andere keer in het Duits, of met iemand die naar het Engels vertaalt. We rijden samen naar de plekken van vroeger. We lopen langs die woning uit de kindertijd, die school, die fabriek. Ik zie afwisselend tranen, wanhoop en berusting. Vragen rondom het overlijden blijven altijd moeizaam, zelfs na twintig jaar. Soms houd ik een hand vast, altijd is er een warm afscheid met omhelzingen. Met een enkeling ontstaat vriendschap en volgen nog maanden van nagekomen vragen en nuanceringen in de antwoorden, per telefoon, e-mail of WhatsApp. Altijd voel ik bij hen een diepe liefde voor de dode en dankbaarheid voor het werk van Carina.